

MAGLA ISTORIJE I BOLI

(Aleksandar Hemon: *Projekat Lazarus*, prevela Irena Žlof, VBZ, Beograd, 2009)

U svom novom romanu *Projekat Lazarus* Aleksandar Hemon nastavlja da se bavi emigrantskim iskustvima u Americi, ovaj put povlačeći paralelu između dve karakteristične skupine „nepoželjnih doseljenika“ – jevrejskih imigranata s početka dvadesetog veka i muslimanskih sto godina kasnije, pri čemu su prvi bili prokaženi kao anarhisti, dok je drugima sve teže da se odbrane od asocijacija na terorizam.

Kako bi doveo u vezu ova različita iskustva, Hemon gradi dva odvojena, a opet isprepletana pripovedna toka, jedan u prošlosti, drugi u sadašnjosti. U središtu prvog narativa nalazi se Lazarus Averbuh, mladi Jevrejin koji je bežeći od pogroma u Kišinjevu, tadašnjem centru ruske provincije Besarabije, a današnjem glavnom gradu Moldavije, stigao u Čikago, gde ga pod nerazjašnjenim okolnostima ubija lokalni šef policije, a sve se zataškava kao pokušaj atentata instruisan od strane anarhista. Priča se bazira na stvarnom događaju, opisanom u knjizi *An Accidental Anarchist: How the Killing of a Humble Jewish Immigrant by Chicago's Chief of Police Exposed the Conflict Between Law & Order and Civil Rights in Early 20th Century America*, koju je Hemon koristio kao izvor. Narator drugog pripovednog toka je Vladimir Brik, još jedan autorov alter-ego posle Jozefa Proneka, protagonista prethodnih Hemonovih knjiga, zbirke priča *Pitanje Bruna* i romana *Nowhere man*. Brik je doseljenik iz Bosne oženjen Amerikankom, pisac zapažene kolumne o životu emigranata u Americi, a takođe i autor stranica o Lazarusu, koje tako imaju status romana u romanu. Iako se u knjizi sugerišu sličnosti u tretmanu doseljenika u Americi nekad i sad (opravdavanje zlostavljanja u zatvorima, stvaranje slike o degenerisanim i urođeno lenjim strancima, arogantna nezainteresovanost za probleme imigranata), paradoks je da Lazarus nije nikakav anarhista već zaneseni mladić koji sanja da postane pisac, dok Brik ne samo da nema veze sa terorizmom, već nije ni Musliman („Ne, nisam Jevrej, a nije ni Mary. Niti sam Musliman, Srbin ili Hrvat. Ja sam komplikovan“, kaže on).

Roman počiva na paralelizmima koji su prisutni na nivou likova (protagonisti jedne priče imaju svoje parnjake u drugoj), na tematskoj ravni, kao i na nivou pojedinačnih rečenica. Neki od sporednih junaka čak nose i ista imena: ambiciozni i beskrupulozni novinar u obe priče zove se Miler, čime autor naglašava presudnu ulogu medija za stvaranje atmosfere linča u tri ključna slučaja o kojima govori ovaj roman: pogromu u Kišinjevu, u poslednjem trenutku zaustavljenoj hajci na Jevreje u Americi, i ratu u Bosni.

Lavina događaja pokrenuta ubistvom Lazarusa, koje se dešava već na prvim stranicama romana, otvoriće i niz pitanja o odnosu zločinca i žrtve, individualne pravde i opšteg dobra, kao i o mehanizmima paranoje i histerije koji jednu društvenu grupu vode do učestvovanja u nepojmljivim svirepostima poput etničkog čišćenja ili genocida. Ovaj osnovni tematski kompleks proizvodi složeni sistem odjeka i asocijacija, u kom se dve velike humanitarne katastrofe s početka i kraja dvadesetog veka dovode u vezu sa određenim mitovima

starog sveta – biblijskom pričom o vaskrsenju Lazara, prisutnom kroz pitanje o mogućnosti ponovnog početka posle doživljene tragedije, i grčkim mitom o Antigoni, koju personifikuje Lazarusova sestra Olga.

Hemonov stil je izbrušen i pun (što se oseća i u solidnom prevodu Irene Žlof), s tim da ga povremeno narušavaju izlivi prejakog sarkazma uperenog protiv Amerikanaca i hrišćanstva, kao i isuviše često korišćena anegdoticnost u pričama o predratnom i posleratnom Sarajevu. Složenoj strukturi romana autor dodaje još jednu dimenziju ilustrujući svako poglavlje crno-belom fotografijom na tamnoj pozadini, čime se stvara iluzija gledanja u negativ, drugo lice iste priče. U delovima koji govore o Lazarusu Averbuhu korišćene su fotografije iz zaostavštine *Chicago Historical Society*, dok je drugi pripovedni tok ilustrovan fotografijama Velibora Božovića, motivisanim time što Vladimir odlazi na istraživački put u Kišinjev, na kom ga prati profesionalni fotograf i nekadašnji sarajevski drug Rora.

Dok se putovanje koje preduzimaju protagonisti „romana u romanu“ odvija u pravcu domovina-Amerika, istok-zapad i trauma-vaskrenje, glavni junak drugog narativa kreće se u suprotnom pravcu, u susret istoku, domovini i traumi. U traganju za korenima Lazarusa Averbuha pripovedač nalazi i svoje korene (Brikovi, kao i Hemonovi preci, u Bosnu su došli iz Ukrajine), da bi put završio tamo gde ga je i započeo, u Sarajevu, gradu koji je napustio na samom početku rata i u koji se do tad nije vratio. Čitavo putovanje kod junaka izaziva mučnu odbojnost (čitamo pasuse i pasuse zgroženih opisa ukrajinskog, pa potom moldavskog siromaštva, kriminala i neukusa), da bi konačno približavanje mestu traume donelo oslobođenje i iznenadnu svest da je ceo dotadašnji život bio lažno vaskrsenje, život u smrti. Brik simbolički oživljava na groblju u Kišinjevu, kada je konačno dozvolio sebi da „počne da žali“, a na taj način čitaocu postaje jasno da narator, ali i autor romana, pripovedanjem o pogromu nad kišinjevim Jevrejima zapravo posredno priča priču i o stradanju Bošnjaka u opsednutom Sarajevu.

Rat u Bosni i opsada Sarajeva na taj način su podignuti na univerzalni nivo, dok istovremeno zadržavaju i naznake konkretnog. Iako bi se piscu moglo prebaciti da u predstavljanju pripadnika zaraćenih strana ima tendencioznosti (Srbi su svi do jednog negativni likovi), njegov pogled na rat nije jednostran i isključiv. Pored toga što svojim prisustvom opravdava fotografije koje prate priču, Brikov prijatelj Rora je i neka vrsta medijuma preko kog čitalac, ali i glavni junak, saznaju za drugu stranu života u Sarajevu za vreme i posle rata, za svet kriminalaca i ratnih profitera (moglo bi se reći da je Rorin lik time iscrpljen, pa je stoga i pomalo plošan), a njegovim ubistvom na kraju knjige otvara se još jedno važno pitanje. Kako se ispostavlja, Rora je „kreativni pripovedač“ koji zavodi slušaoca, preuveličavajući ili čak izmišljajući da bi učinio priču uzbudljivijom, što ga čini i tipičnim Sarajlijom, ali u kontekstu njegovih priča o ratnom Sarajevu, otkriće jedne laži unosi sumnju u to koliko su ostale priče istinite. „Nešto je uvijek istina“, kaže Rorina sestra Azra, a taj iskaz znakovit je i za razumevanje celog romana, koji se velikim delom bavi mogućnostima saznanja istine. Da bi pribavio informacije o Lazarusu i počeo da piše roman, pripovedač je krenuo na putovanje u Moldaviju; tamo nije pronašao nikakve nove podatke, niti otkrio „istinu“ o svom junaku (u romanu uopšte ne saznamo zbog čega je on išao kod šerifa i šta je pisalo na cedulji koju mu je dao pre nego što je ubijen), ali reklo bi se da autor time ipak ne poručuje da istina ne postoji, ili da je sasvim relativna. Iako koristi postmoderne pripovedne

tehnike, Hemon zadržava i jak moralni stav, koji ima uporište pre svega u junakovom konačnom prelasku sa pasivnog u aktivno stanje, u odluci da se suoči sa prošlošću, iako je ona možda bila drugačija nego što je očekivao, i da počne da piše roman o Lazarusu. Drugim rečima: iako su konkretni podaci o nekom događaju ponekada izgubljeni ili se više ne mogu rekonstruisati sa apsolutnom sigurnošću, nekakav uvid je ipak moguć. Osnovu za razumevanje nudi istorijsko iskustvo, koje otkriva veze između prostorno i vremenski udaljenih događaja, ali ključna stvar jeste lično angažovanje, usmeravanje pažnje na izvorište problema umesto na posredna svedočanstva o njemu. Tada se može desiti da, kao u prvoj rečenici romana, Lazarus izroni iz „magle istorije i boli“.